

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحول و پویائی احکام شیعه

تأثیر زمان و مکان در فقه شیعه

مهدی شوشتری

۱۳۸۵

سرشناسه	شوشتری، مهدی، ۱۳۶۰ -
عنوان و پدیدآور	تحول و پویایی احکام شیعه: تأثیر زمان و مکان در فقه شیعه / مهدی شوشتری.
مشخصات نشر	مشهد: پیام کلیدر، ۱۳۸۵.
مشخصات ظاهری	۱: ج. (بدون شماره گذاری)
شابک	۹۶۴-۹۹۷۵-۱۱-X: ریال: ۱۸۰۰۰
یادداشت	فیبیا
یادداشت	کتابنامه: ص. (۲۲۹ - ۲۳۲); همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	فقه جعفری -- قرن ۱۳.
موضوع	اصول فقه شیعه -- قرن ۱۳.
موضوع	مسائل مستحدثه.
موضوع	اجتهاد.
موضوع	فقه شیعه.
رده‌بندی کنگره	۹۲:ش/۱۸۳/۵ BP
شماره کتابخانه ملی	۲۹۳۸۶ - ۸۵ م

نشر پیام کلیدر

Payam.kalidar@gmail.com

مشهد مقدس: تلفن: ۰۵۱۱۸۶۸۴۹۸۹ - ۰۹۱۵۳۲۱۵۸۸۷ - ۰۹۱۵۳۱۸۷۲۶۸ - صندوق پستی: ۹۱۴۶۸-۲۹۴۶۷

تحول و پویایی احکام شیعه

تأثیر زمان و مکان در فقه شیعه

نویسنده: مهدی شوشتری

حروف نگار و صفحه پرداز: علیرامقنی زاده (۳۳۱۱۳۲۲)

امور فنی چاپ: دقت مشهد (۰۵۱۱-۲۳۱۹۵۶۰)

تعداد صفحات: ۲۲۰ صفحه و زیری

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول - اسفند ۱۳۸۵

قیمت: ۱۸۰۰ تومان

شابک: X-۱۱-۹۹۷۵-۹۶۴

حق چاپ، برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

۱۳ مقدمه
	فصل اول - کلیات
۱۷ بخش اول: تعریف لغوی و اصطلاحی واژه‌های موضوع
۲۰ بخش دوم: فقه شیعه در بستر زمان و مکان
۲۷ بخش سوم: اهتمام قرآن به عنصر زمان و مکان
۲۷ الف) قرآن معجزه‌های متناسب با عصر خود
۲۸ ب) نزول مرحله به مرحله قرآن
۳۰ ج) نسخ آیات قرآنی بنابر مصلحت زمانی
۳۱ د) چند نمونه از توجه قرآن به عنصر زمان و مکان
۳۱ ۱- نمونه اول:
۳۲ ۲) نمونه دوم:
۳۳ ۳) نمونه سوم:
۳۵ بخش چهارم: جامعیت فقه شیعه
۳۶ الف) منظور از جامعیت
۳۷ ب) جامعیت فقه و خاتمیت دین
۳۸ ج) خصایص و ملاک‌های جامعیت
۳۸ ۱) مطابقت با فطرت:
۳۸ ۲) سهولت و سادگی فقه
۳۹ ۳) پاسخگویی به نیازهای گوناگون در طی اعصار و قرون
۳۹ ۴) شایستگی عمومیت و جاودانگی
۳۹ ۵) توجه به خصوصیات انسان
۴۰ ۶) آینده نگری فقه شیعه

۴۰ (۷) عقلانی بودن
۴۰ (۸) اصل اجتهاد
۴۱ (۹) ضمانت اجرایی فقه
۴۲ بخش پنجم: ضرورت تأثیر زمان و مکان در فقه
۴۶ بخش ششم: عوامل تشکیل دهنده و راههای شناخت زمان و مکان
۴۷ عوامل مؤثر در شناخت زمان و مکان
فصل دوم - شیوه‌های تأثیر زمان و مکان در فقه شیعه	
۵۱ بخش اول: اجتهاد و تأثیر زمان و مکان در آن
۵۱ مقدمه:
۵۲ الف) تعریف لغوی و اصطلاحی اجتهاد
۵۳ ب) شرایط اجتهاد
۵۴ ج) انواع اجتهاد
۵۶ د) شیوه‌های اجتهاد:
۵۹ هـ) مراحل اجتهاد و نقش زمان و مکان در آن
۶۰ مرحله نخست: تهیه عناصر مشترک
۶۰ مرحله دوم: تطبیق عناصر مشترک
۶۰ مرحله سوم: تطبیق حکم شرعی
۶۲ (و) چگونگی تأثیر زمان و مکان در اجتهاد
۶۳ (۱) موضوع احکام و تأثیر زمان و مکان در آن
۶۳ ☆ دگرگونی ماهیت موضوع:
۶۴ ☆ دگرگونی قیود یا بعضی صفات موضوع:
۶۵ ☆ دگرگونی مصادیق موضوع:
۶۶ ☆ دگرگونی اسم و عنوان موضوع:
۶۷ ☆ دگرگونی اضافات و نسبت‌های موضوع:
۶۸ ☆ توسعه موضوع:
۶۸ ☆ تضییق موضوع:
۶۹ ☆ پیدایش موضوعات جدید:
۷۱ ☆ تخصیص موضوع:
۷۲ ☆ تطبیق موضوع:

۷۲	☆ ایجاد تغییرات بیرونی که بر موضوع مؤثر است:.....
۷۲	☆ آگاهیهای لازم برای فقیه در شناخت دقیق موضوعات و دگرگونیهای وارد بر آن:.....
۷۵	۲) ملاکات احکام و تأثیر زمان و مکان در آن:.....
۷۵	☆ ملاکات احکام عبادی:.....
۷۶	☆ ملاکات احکام معاملی:.....
۷۷	☆ ملاکات احکام شخصی:.....
۷۸	☆ ملاکات احکام مرتبط به نظام:.....
۷۸	۳) متعلقات احکام و تأثیر زمان و مکان بر آن:.....
۷۹	۴) خود احکام و تأثیر زمان و مکان بر آن:.....
۸۰	☆ تأثیر زمان و مکان در تبدیل حکم اولیه به حکم اولیه دیگر:.....
۸۰	☆ تأثیر زمان و مکان در تغییر حکم اولیه به حکم ثانوی:.....
۸۰	☆ تأثیر زمان و مکان در صدور حکم حکومتی:.....
۸۲	☆ تأثیر زمان و مکان بر توسعه و تضییق احکام:.....
۸۳	۵) اجتهاد و استنباط احکام و تأثیر زمان و مکان بر آن:.....
۸۳	☆ تأثیر زمان و مکان بر اجتهاد از طریق تکامل و رشد فکری بشر:.....
۸۴	☆ تأثیر زمان و مکان بر اجتهاد از طریق رشد علوم درون حوزوی:.....
۸۴	☆ تأثیر زمان و مکان بر استنباط احکام از طریق علوم برون حوزوی:.....
۸۶	☆ تأثیر زمان و مکان بر فهم ادله «کتاب و سنت»:.....
۹۰	بخش دوم: تبیین منطقۀ الفراغ و زمان و مکان:.....
۹۱	الف - چیستی و ویژگیهای منطقۀ الفراغ:.....
۹۲	یک - منطقۀ الفراغ به روابط انسان با طبیعت ناظر است:.....
۹۲	دو - عدم وضع قواعد تفصیلی، ناشی از نقص یا اهمال قانونگذار نیست:.....
۹۳	سه - حکم کلی منطقۀ الفراغ اباحه است:.....
۹۴	چهار - عدم منافات نظریه با ادله «اباحه تشریحی»:.....
۹۵	پنج - عدم منافات نظریه با جامعیت و ابدیت شریعت:.....
۹۶	شش - تفاوت نظریه با شیوه حل مسائل مستحدثه:.....
۹۷	هفت - نظریه منطقۀ الفراغ، به مرحله تشریح ناظر است، نه اجرا:.....
۹۷	هشت: عدم ارتباط منطقۀ الفراغ با احکام ثانوی:.....
۹۷	نه: عدم ارتباط نظریه با قواعد و مقررات اداری-اجرایی:.....

- ۹۸ ده: رابطه نظریه منطقه فراغ با مشروعیت حکم حکومتی
- ۹۹ ب - اثبات منطقه فراغ
- ۱۰۳ بخش سوم: عرف و زمان و مکان
- ۱۰۳ ۱- تعریف عرف و ارزش فقهی آن
- ۱۰۴ ۲- ادله حجیت عرف
- ۱۰۸ ۳- تعامل عرف و زمان و مکان
- ۱۰۹ الف: در مفاهیم
- ۱۰۹ ب: سعه و ضیق موضوع
- ۱۱۰ ج: شروط و قیود ضمنیه
- ۱۱۰ د: در مصادیق موضوع
- ۱۱۲ بخش چهارم: ساختار قانونگذاری اسلام و نقش زمان و مکان در آن
- ۱۱۲ الف: داشتن مصالح و مفاسد
- ۱۱۲ ب: عدم خلاء قانونی
- ۱۱۳ ج: همگانی بودن قوانین
- ۱۱۳ د: هماهنگی با فطرت
- ۱۱۴ هـ: آسمانی بودن
- ۱۱۴ و: خاتمیت قانونگذاری
- ۱۱۴ ز: قوانین ثابت و متغیر
- ۱۱۶ ح: درک ملاکات احکام توسط عقل
- ۱۱۷ ط: قاعده ملازمه
- ۱۱۹ بخش پنجم: حکم حکومتی و نقش زمان و مکان در آن
- ۱۱۹ الف - حاکم اسلامی
- ۱۲۱ ب - تعریف حکم حکومتی
- ۱۲۲ ج - حدود اختیارات ولی فقیه
- ۱۲۲ ۱ - محدودیت در چارچوب احکام فرعی
- ۱۲۳ ۲ - ولایت مطلقه
- ۱۲۵ د - تفاوت‌های حکم حکومتی و حکم اولیه
- ۱۲۵ ۱ - تشخیص مصلحت و یا مقسده ملزمه از جانب حاکم
- ۱۲۶ ۲ - ارتباط با جامعه

۱۲۶	۳- صدور از حاکم:
۱۲۶	۴- احکام اولی برای همه است:
۱۲۶	۵- پیروی از احکام حکومتی حاکم بر همه لازم است:
۱۲۷	۶- در احکام اولی واسطه وجود ندارد:
۱۲۷	۷- احکام حکومتی موقت است:
۱۲۸	۵- جایگاه و ضمانت اجرای احکام حکومتی:
۱۲۸	۱- جایگاه:
۱۲۹	۲- ضمانت اجرا:
۱۲۹	و جوب اطاعت:
۱۳۲	بخش ششم: مصالح مرسله «مصلحت» و زمان و مکان:
۱۳۲	الف - مفهوم لغوی و اصطلاحی مصالح مرسله:
۱۳۳	ب - جایگاه مصلحت در فقه شیعه:
۱۳۴	ج - حجیت مصالح مرسله از دیدگاه مذاهب اسلامی:
۱۳۵	د - مراتب مصلحت:
۱۳۶	هـ - اقسام مصلحت:
۱۳۷	اقسام مصلحت از حیث اعتبار نزد شارع:
۱۳۸	و - ضوابط تشخیص مصالح:
۱۴۱	ز - جمع بندی آراء فقهای شیعه و سنی:
۱۴۳	بخش هفتم: سیره عقلا و زمان و مکان:
۱۴۳	الف - تعریف سیره عقلاء:
۱۴۴	ب - حجیت سیره عقلا:
۱۴۴	۱- اعتبار سیره های عقلایی:
۱۴۶	۲- نظریه علامه طباطبایی <small>رحمته الله علیه</small> :
۱۴۷	۳- نظریه مرحوم نائینی <small>رحمته الله علیه</small> :
۱۴۸	۴- نظریه مرحوم شهید صدر:
۱۴۹	۵- نظریه مرحوم آخوند خراسانی:
۱۵۰	۶- دیدگاه امام خمینی «قدس سره» در مورد بنای عقلاء:
۱۵۱	ج - کاربرد سیره عقلا و بنای عقلا در فقه:
۱۵۵	بخش هشتم: بایسته های تأثیر زمان و مکان در فقه:

۱۵۵	الف) آگاهی فقیه به زمان و مکان
۱۵۶	ب) شناخت دقیق تر موضوعات و مصادیق احکام شرعی
۱۵۷	ج) توجه به شرایط زمانی و مکانی اجرای احکام شرع
۱۵۸	د - توجه به اصول و قواعد کلی مورد نظر شارع
۱۵۹	هـ) توجه به تأثیر حکومت بر احکام شرعی
۱۶۰	و) توجه به نقش زمان و مکان در موضوعات احکام شرعی
۱۶۱	ز) توجه به تبعات اجتماعی - اقتصادی اجرای احکام
۱۶۲	ح) توجه به کار آمدی احکام شرعی
۱۶۳	ط) توجه به پیوستگی و ارتباط نظام مند معارف دین
۱۶۴	ی) توجه به کارآمدترین فتاوا به هنگام اختلاف آرا

فصل سوم - مصادیق تأثیر عنصر زمان و مکان در فقه شیعه

۱۶۹	۱) نقش زمان و مکان در تغییر حکم گوشت قربانی در منی:
۱۷۱	۲) خضاب کردن و نقش زمان و مکان در آن:
۱۷۲	۳) احتکار و نقش زمان و مکان در آن:
۱۷۵	۴) زکات و نقش زمان و مکان در آن:
۱۷۹	۵) مجسمه سازی و نقش زمان و مکان در آن:
۱۸۱	۶) خرید و فروش خون
۱۸۲	۷) احیای موات
۱۸۴	۸) شیوه لباس و نقش زمان و مکان در آن
۱۸۵	۹) پوشیدن لباس مشکمی
۱۸۵	۱۰) تعیین مصادیق سبق و رمایه
۱۹۰	۱۱) فروش اسلحه به دشمنان اسلامی
۱۹۱	۱۲) حکم ماهی اوزون برون
۱۹۲	۱۳) تقیه و زمان و مکان
۱۹۴	۱۴) کتب ضاله و نقش زمان و مکان در تغییر حکم آنها:
۱۹۵	۱۵) تحت الحنک و نقش زمان و مکان در آن
۱۹۶	۱۶) مالکیت معادن و منابع
۱۹۹	۱۷) احکام خاص زمان ظهور
۱۹۹	الف) حکم مساجدی که به زیور و زینت آراسته شده اند:

۲۰۰	ب) وجوب رعایت قوانین راهنمایی و رانندگی
۲۰۰	ج) حرمت تقیه
۲۰۱	د) حرمت سود بردن
۲۰۲	هـ) حرمت رهن
۲۰۳	و) از بین رفتن قطایع
۲۰۳	ز) عدم مطالبه بینه در قضاوت
۲۰۴	۱۸- سیره معصومین به تناسب زمان و مکان
۲۰۷	۱۹- کنترل جمعیت و نقش زمان و مکان در آن
۲۰۹	۲۰- حکم شطرنج و نقش زمان و مکان در آن
۲۱۲	۲۱- حج و تأثیر زمان و مکان در آن
۲۱۳	۲۲- تعیین حدود مکانی
۲۱۵	۲۳- حلق سیل و رهاکردن لویه
۲۱۵	۲۴- تلویزیون
۲۱۶	۲۵- حداد
۲۱۷	۲۶- نهی از ممانعت فروش آب و علف چراگاه اضافی
۲۱۸	۲۷- منع از قطع درختان
۲۱۹	۲۸- منع از فروش زمین مدینه
۲۲۰	۲۹- حق معنوی
۲۲۰	۳۰- مسجد و غیر مسلمان
۲۲۱	۳۱- گوشت چهارپایه الاغ
۲۲۲	۳۲- وجوب نماز جماعت برای همسایگان مساجد
۲۲۳	جمع بندی و نتیجه
۲۲۷	فهرست منابع
۲۲۷	الف) کتابهای فارسی
۲۲۸	ب) کتب عربی
۲۳۰	ج) مقالات
۲۳۴	Summary

مقدمه

یکی از امتیازات دین اسلام بر سایر ادیان الهی این است که مهر پایانه ادیان الهی را براندام خود دارد و پیام آور آن خاتم پیامبران است «مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ»^۱. از این رو کتاب او برکت سایر ادیان هیمند و سلطه دارد «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَهُدًى وَإِهْتِمَامًا عَلَيْنَا»^۲.

اعلام ختم ادیان و وحی بدین معنی است که آنچه انسان در سراسر عمر خود در آینده برای رشد و تکامل بدان نیازمند است، دین خاتم پاسحگوی همه آنهاست. این دین مراحل تکامل خود را سپری کرده و کامل و تام گردیده است: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا»^۳.

به شهادت قرآن و سنت اسلام، دینی جامع، جهانی و جاودانه است. آیات زیادی در قرآن بر این مدعا تصریح دارد و در سنت، علاوه بر عمل پیامبر ﷺ که با فرستادن نامه‌هایی به زمامداران کشورهای زمان خود، رسالت جهانی خود را اعلام نموده در گفتار نیز به جهانی و جاودانی بودن این دین متدس، تصریح و تأکید داشته است^۴.

با توجه به ادعاهای فوق یکی از جدیدترین سؤالات قرن حاضر رخ می‌نماید و آن، اینکه چگونه می‌توان نیازهای متغیر انسان را که محصول شکل‌های جدید زندگی و تمدن انسان است،

۱. حزب، ۴۰. محمد ﷺ پدر هیچ یک از مردان سما نبوده ولی رسول خدا، ختم‌کننده پیامبران است.
۲. مائده، ۴۸. و این کتاب را به حق بر تو نازل کردیم در حالی که کتب پیشین را تصدیق می‌کند و نگهدار آنهاست.
۳. مائده، ۳. امروز دین شما را کمال کردم و نعمت خود را بر شما تمام نموده و اسلام را بعنوان آیین شما پذیرفتم.
۴. سب، ۳۴. از کلبینی محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه شیخ محمد باقر کمرلی، جاب پنجم، ج ۱، تهران: المکتبه الاسلامیه، ۱۴۰۰هـ.ق، ص ۱۰۱.

با تعالیمی که مخاطبان مستقیم آن؛ گروهی از انسانهای دارای فرهنگ و تمدن مربوط به دهه‌ها قرن پیش بوده‌اند، پاسخگو بود؟.

به عبارت دیگر، احکام فقهی و مقررات اسلام که برای مردم چهارده قرن پیش وضع شده و پاسخگوی احتیاجات زندگی ساده آن زمان بوده است، چگونه می‌تواند پاسخگوی زندگی امروز باشد؟ در حالیکه جامعه انسانی تدریجاً رو به کمال می‌رود، عالم بشریت هر روز قدم تازه‌ای در راه مدنیت بر می‌دارد، همچنین مقررات قابل اجرا در جامعه به یک حال باقی نمی‌ماند. از طرفی، در اثر پیشرفت خیره‌کننده علوم تجربی در زمینه مختلف حیات بشری، موضوعات جدیدی در زندگی آنان پدید آمده است که در زمانهای پیشین خبری از این موضوعات و ارتباطات و آثار قوانین لازم برای آنها نبود.

توجه به نقش زمان و مکان، راهگشای بسیار قوی برای پاسخگویی به این تغییر و تحولات در زندگی بشر است که مجتهد آگاه به زمان و مکان را در بزرگراه استنباط احکام شرعیه قرار می‌دهد.

این آگاهی، کلیدی به دست او می‌دهد که می‌تواند قله‌های بسته شده بر فهم احکام شرعیه را باز نماید و موانع و مشکلاتی که در راه استخراج احکام الهی است از میان بردارد و اگر مجتهدی در استخراج و استنباط مسائل مستحدثه توجه به تأثیر این دو عنصر نداشته باشد، دچار مشکل و سرگردانی خواهد شد که رهایی از آن به آسانی ممکن نیست.

در این نوشتار سعی شده است تأثیر عنصر زمان و مکان در فقه شیعه و چگونگی حل مشکلات و پیش آمده‌های جدید توسط این دو مؤلفه بررسی شود. لذا مطالب در چند محور پی گیری خواهد شد:

۱) کلیات و تشریح عنوان و ضرورت بحث از دیدگاه قرآن و مطالبی پیرامون جامعیت فقه

شیعه

۲) روش و شیوه تأثیر این دو عنصر در فقه شیعه

۳) نتایج و مصادیق تحول و پویایی فقه شیعه

۴) جمع بندی مباحث گذشته.